

بررسی نقش و اثرات گردشگری شهری در توسعه پایدار شهر؛ با تأکید بر ادراک ساکنان

تاریخ دریافت: ۹۰/۳/۱۶
تاریخ پذیرش نهایی: ۹۰/۶/۲۸

پویان شهابیان*

چکیده

بر پایه وجود ارتباط دو طرفه توسعه پایدار و گردشگری پایدار، برای آن که گردشگری بتواند به توسعه پایدار شهر کمک کند، باید اثرات آن در شهر شناسایی شده و مورد توجه خاص قرار گرفته شود. با این پیش فرض کلی این مقاله بر آن است تا ضمن بررسی اثرات مثبت و منفی ناشی از توسعه گردشگری شهری، نحوه ادراک ساکنان از اثرات مختلف توسعه گردشگری بر ابعاد توسعه پایدار شهری را به تفصیل مورد بررسی قرار دهد. این مهم از این رو است که نحوه ادراک ساکنین از تأثیرات گردشگری و میزان رضایتمندی آن‌ها از وجوه مختلف آن، یکی از شاخصه‌های مهم تحقق توسعه پایدار شهری است. در حالی که در اکثر موارد در سنجش میزان اثر گردشگری در توسعه شهر این موضوع مورد توجه قرار نمی‌گیرد. نوشتار حاضر، پژوهشی تحلیلی-کاربردی و مبتنی بر روشی کمی در تحلیل داده‌ها است. برای تحلیل نظرات ساکنان سرعین از فن پرسشنامه استفاده شده است. نتایج تحلیل نشان می‌دهد که گردشگری شهری در عین حال که اثرات مثبت اقتصادی انکارناپذیری بر جامعه شهری دارد، در کنار خود آثار متنوع (مثبت و منفی) اقتصادی، اجتماعی و محیطی را نیز در شهر میزبان ایجاد می‌نماید. در عین حال تأثیرپذیری ساکنان بخش‌های مختلف شهر از اثرات متفاوت بوده و لازم است در ارزیابی نحوه و میزان این اثرات به تفکیک مورد تحلیل قرار گیرد.

واژگان کلیدی: گردشگری شهری، توسعه پایدار شهر، اثرات، ادراک ساکنان.

مقدمه

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در تحقیقات انجام شده بیشترین تأکید بر اثرات مثبت ناشی از توسعه گردشگری شهری بوده است. در حالی که بررسی‌های عمیق‌تر در این خصوص توسط نظریه‌پردازان مختلف نشان می‌دهد که اثرات ناشی از توسعه گردشگری طیفی از تأثیرات مثبت و منفی را در بر می‌گیرد.

بدین ترتیب ساختار مقاله حاضر بدین شرح است: در مرحله اول مهمترین مفاهیم مرتبط با موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرد. در ادامه به تبیین رابطه میان توسعه پایدار شهری و توسعه گردشگری پرداخته می‌شود و از خلال آن توسعه پایدار گردشگری تعریف و عوامل مؤثر بر آن شناسایی می‌شود. در ادامه مبتنی بر مدل اولیه بیان شده، تأثیرات مثبت و منفی ناشی از توسعه گردشگری بر ابعاد سه‌گانه توسعه پایدار شهری مورد بررسی تفصیلی قرار می‌گیرد. در این مرحله نظریه‌های صاحب نظران و پژوهش‌های انجام شده در این خصوص مورد تعمق قرار می‌گیرد. در گام بعد نمونه‌ای از تجارب جهانی در خصوص تأثیرات توسعه گردشگری در شهر از دید ساکنین و با رویکردی کارشناسی بررسی می‌شود. گام نهایی تحلیل داده‌های میدانی و بررسی ادراک ساکنان شهر سریعین به عنوان نمونه موردی تحقیق از ابعاد مختلف توسعه پایدار گردشگری است.

۱. روش و رویه تحقیق

پژوهش حاضر، تحقیقی تحلیلی-کاربری است. روش مورد استفاده در مرحله جمع‌آوری داده‌ها، مبتنی بر مرور منابع معتبر خارجی و داخلی است. در مرحله بررسی نمونه موردی، یک بررسی تطبیقی صورت گرفته است. بدین ترتیب که نمونه‌ای از تجارب جهانی در زمینه بررسی تحلیل تأثیرات گردشگری بر ادراک ساکنان، مورد تعمق قرار گرفته است. لازم به ذکر است که انتخاب نمونه هاوانا در کشور کوبا به دلیل شرایط سیاسی حاکم و مشابهت‌های رفتاری مردم آن با کشور ایران صورت پذیرفته است. در نمونه انتخابی در ایران نیز، شهر سریعین به دلیل اهمیت گردشگری آن در سطح ملی از نظر نسبت تعداد گردشگر به جمعیت ساکن و پتانسیل‌های بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است. تحلیل ادراک ساکنان در این پژوهش مبتنی بر روش تحقیق کمی است. جمع‌آوری داده‌ها مبتنی بر فن پرسشگری و ابزار پرسشنامه بوده است. در این مرحله مبتنی بر مبانی نظری و مدل تبیین شده که رابطه میان گردشگری و توسعه پایدار را نشان می‌دهد و همچنین به استناد نتایج نمونه هاوانا، پرسش‌های اساسی در قالب پرسشنامه تدوین و به صورت تصادفی در دو بخش شهر (محدوده‌ای که مقاصد گردشگری در آن مستقر هستند و سایر حوزه‌های تحت نفوذ تأثیرات مقاصد گردشگری) تکمیل و توزیع شده است. در ادامه داده‌ها در نرم افزار SPSS تحلیل شده و نتایج تحلیل ادراک ساکنین از تأثیرات گردشگری شهری ارائه گردیده است.

۲. بررسی مفاهیم و مبانی نظری

۱-۲- واژه‌شناسی گردشگری

گردشگری، معادل فارسی واژه توریسم^۱ در زبان‌های انگلیسی، فرانسه و آلمان است. ریشه این واژه "توریسم" است که از دو بخش تشکیل شده است: "تور" به معنای سفر، گشت، مسافرت، سیاحت، و «ایسم» پسوندی که اشاره به مکتب یا اندیشه فلسفی، مذهبی، سیاسی، ادبی و غیره دارد. بنابراین، توریسم یعنی مکتبی که پایه فکری آن سیاحت و گردشگری است (Kazemi, 2006).

در متون فارسی، معادل‌های گوناگونی برای واژه توریسم آمده است؛ مانند گردشگری، جهانگردی، سیاحت، تفریح و حتی ایرانگردی. با در نظر گرفتن ابعاد مختلف به نظر می‌رسد که بهترین گزینه ممکن واژه «گردشگری» است (Kazemi, 2006؛ Movahed, 2007).

گردشگری شهری

گردشگری در چارچوب الگوهای فضایی خاصی عمل می‌کند. یکی از این الگوهای فضایی، گردشگری شهری است. نواحی شهری به علت آن‌که جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی بسیاری دارند، در اغلب موارد مقاصد گردشگری مهمی محسوب می‌شوند. شهرها معمولاً جاذبه‌های متنوع و بزرگی شامل موزه‌ها، بناهای یادبود، مکان‌های تاریخی را دارا هستند که خود، گردشگران بسیاری را جذب می‌کند (Hall, 2001). عملکرد گردشگری در فضای شهری در راستای انگیزه‌های متفاوتی شکل می‌گیرد که برخی از مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل است (Hall, 1999, p.167):

- دیدار دوستان و خویشاوندان
- حضور در نمایشگاه‌ها و کنفرانس‌ها
- بازدید از میراث فرهنگی

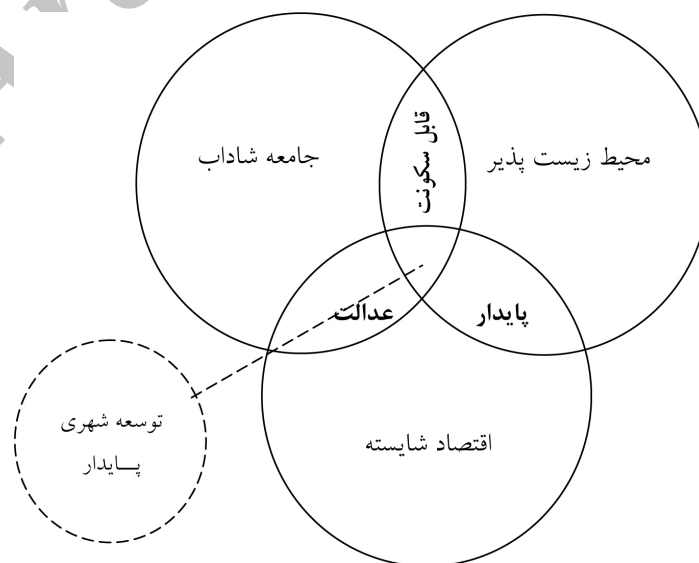
- سفرهای مذهبی (زیارت)
- حضور در مراسم و محل
- رفع مسایل درمانی - بهداشتی
- خریدهای تفریحی
- مسایل ورزشی
- مسایل آموزشی
- سفرهای روزانه و اداری
- دلایل شخصی

بر مبنای این انگیزه‌ها عملکرد در فضای شهری چند بعدی می‌شود. رویکرد به درون در پاسخگویی به نیازهای اقتصادی و رویکرد به بیرون در کنش متقابل فرهنگی یا در بعضی موارد تضادهای ناشی از آن است.

۲-۲- توسعه پایدار شهر و ارتباط گردشگری با آن

به منظور نشان دادن نحوه ارتباط گردشگری شهری پایداری و توسعه پایدار شهری بر پایه یک مدل مفهومی، ابعاد و شاخص‌های توسعه پایدار شهری بیان می‌شود. همان‌گونه که در شکل ۱ مشاهده می‌شود، این مدل از ترکیب سه بعد اصلی توسعه یعنی: جامعه (جامعه شاداب)، اقتصاد (اقتصاد شایسته) و اکولوژی (محیط زیست) تشکیل یافته است. از آنجایی که هدف از ترکیب این سطوح با یکدیگر رسیدن به توسعه پایدار است، در ابتدای امر لازم است تعادل و پایداری در هر یک از این سه بعد اصلی مشخص شود (WHO, 2001). حد مورد نیاز مقوله‌های پایداری، تعادل و کیفیت در هر یک از این ابعاد با توجه به هویت آن بعد به صورت ویژه‌ای جلوه یافته است. یعنی همانگونه که در شکل ملاحظه می‌شود، اولاً «جامعه باید شاداب باشد» یعنی مفهوم مدنیت را در خود درک کرده باشد. به عبارت دیگر مردم از زندگی در آن اجتماع راضی باشند و در حالی که مشارکت گسترده‌ای در اداره امور دارند، مفهوم حقوق شهروندی و برابری در روح آن اجتماع تجلی یافته باشد. محیط قابل زیست نیز نشان از تعادل و کیفیت اکوسیستم‌های محلی مانند هوا، آب، خاک و غیره داشته و نحوه ارتباط انسان و طبیعت را مشخص می‌سازد و بر پایداری منابع و ظرفیت محیط تأکید دارد. در نهایت اقتصاد (شایسته) نیز به معنی در جریان بودن حداقل درصدی از درآمدهای عام اقتصادی در جامعه است، که قابلیت برخورد بنیادی و اساسی با نیازهای اولیه و روزمره ساکنان را داشته باشد. براساس مدل مفهومی، توسعه شهری پایدار تنها در صورتی دست یافتنی است که همپوشانی دو به دوی این سطوح به صورت سازمان یافته و متعادل صورت پذیرفته و مفاهیم مشخص شده در شکل ۱ را تداعی نماید (Shahabian, 2004). بدین ترتیب گردشگری شهری مانند هر پدیده دیگری در صورتی می‌تواند باعث توسعه شهر شود که در راستای اهداف و زمینه‌های توسعه شهری پایدار که بدان اشاره گردید، باشد.

شکل ۱: مدل مفهومی ابعاد مختلف و شاخص‌های موثر در توسعه شهری پایدار

(Shahabian, 2004)

۳-۲- بررسی اثرات گردشگری شهری در توسعه پایدار شهری

از آنجا که هدف این تحقیق بررسی تأثیرات گردشگری شهری در توسعه پایدار شهری است، در ادامه دیدگاه‌های اندیشمندان و تجارب جهانی در رابطه با تأثیرات گردشگری شهری، به تفکیک ابعاد سه‌گانه توسعه پایدار شهری (اقتصادی، اجتماعی و محیطی) و متناسب با شاخص‌های توسعه شهری پایدار بررسی می‌شود.

۱-۳-۲- اثرات اقتصادی توسعه گردشگری شهری

نتایج مطالعات بیانگر این واقعیت است که به دلیل ضعف بنیه مالی در اکثر موارد برای سرمایه‌گذاری در ساخت هتل‌ها، فروشگاه‌های بزرگ و سایر زیربنای مورد نیاز گردشگری ساکنان غیربومی یا خارجی وارد صحنه شده و اقدام به سرمایه‌گذاری می‌کنند و حتی اجناس مورد نیاز گردشگران را از سایر مناطق به آنجا وارد می‌کنند (Tosum, 2001, p.239)، کینگ و همکارانش از بعد دیگر نیز به بررسی دیدگاه ساکنین پرداختند؛ آن‌ها معتقدند کسانی که از فعالیت‌های گردشگری منافع شخصی کسب می‌کنند آن را خیلی مثبت ارزیابی می‌نمایند، اما کسانی که منافع شخصی عابدشان نمی‌شود نگرشی منفی به آن دارند (King et al., 1993, p. 445).

مک اینتری نیز (Mc Intyre, 1993) در بخش‌های مختلف کتاب خود، جنبه‌هایی از تأثیرات منفی اقتصادی گردشگری یاد کرده است که در یک جمع‌بندی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- تمرکز بیش از حد فعالیت‌های گردشگری در یک شهر ممکن است منجر به نابودی یا زوال سایر فعالیت‌های اقتصادی شود و عدم تعادل را به وجود آورد.
- گردشگری ممکن است شاغلین بخش‌های دیگر اقتصادی را به صورت پاره وقت به خود جذب کند. بنابراین گاه در برخی جوامع نقش کمی در کاهش بیکاری به صورت کلی خواهد داشت.
- در میان تأثیرات منفی گردشگری بر ابعاد اقتصادی، باید تأثیرات مثبت اقتصادی توسعه گردشگری را در نظر قرار داد. در زیر برخی از موارد آورده می‌شود:
- سرمایه‌گذاری در گردشگری شهری موجب توسعه سایر بخش‌ها نیز می‌شود. به عنوان نمونه بهبود خدمات محلی مانند شبکه ارتباطی و برق با گردشگری در ارتباط است.
- افزایش صادرات پنهان
- افزایش درآمد دولت از بابت مالیات
- افزایش ارزش املاک برای مالکین اراضی و املاک واقع در مناطق محروم (Harssel, 1994).

۲-۳-۲- اثرات اجتماعی توسعه گردشگری شهری

تأثیرات منفی اجتماعی گردشگری، در دهه‌های گذشته به ویژه از انتهای دهه ۱۹۶۰، بعد از شکل‌گیری پدیده گردشگری انبوه ایجاد شد. استدلال این جریان‌های فکری این بود که پدیده گردشگری شکل جدیدی از امپریالیسم محسوب می‌شود که منجر به اضمحلال فرهنگی-اجتماعی و ارزش‌ها و باورهای سنتی جوامع میزبان می‌شود و ارمغانی جز انواع بحران‌های اجتماعی و تبلیغ مصرف‌گرایی^۴ ندارد (Gee, 1994). ولی رشد و توسعه سریع صنعت گردشگری، و به موازات آن شکل‌گیری سازمان‌های مختلف بین‌المللی، ملی، غیردولتی و غیرانتفاعی از یک طرف و توسعه تحقیقات گردشگری در قالب پژوهش‌های علمی و رشته‌های جدید دانشگاهی از طرف دیگر، تمایلات ضد گردشگری را بسیار کم‌رنگ نمود (Hansen, 2002).

گی^۵ نیز درباره اثرات مثبت اجتماعی توسعه گردشگری چنین می‌نویسد (Gee, 1994):

- تشدید علاقه به رونق حیات زبان محلی و کاربرد بیشتر این زبان.
- افزایش درآمد و بهبود کیفیت زندگی جامعه میزبان.

مک اینتری^۶ نیز از اثرات گردشگری فرهنگی، افزایش احترام به جامعه محلی را بسیار مهم بر می‌شمارد (Mc Intyre, 1993):

«گردشگری فرهنگی احترام به جامعه محلی را بیشتر نموده و فرصت‌های لازم برای درک و شناخت بیشتر و برقراری ارتباطات با مردم محلی را در زمینه‌های گوناگون بهبود می‌بخشد».

لی^۷ با تأکید بر اثرات منفی اجتماعی توسعه گردشگری شهری به موارد زیر اشاره می‌کند (Lea, 1998):

«با توزیع نابرابر درآمدهای حاصل از گردشگری، کسانی که دارای توان سرمایه‌گذاری در این صنعت هستند، نسبت به سایر افراد شهر میزبان در موقعیت بهتری قرار می‌گیرند و می‌توانند از فرصت‌های پیش آمده بهتر یا بیشتر بهره برداری کنند (عدم برابری و عدالت)».

۳-۲-۳- اثرات محیطی توسعه گردشگری شهری

مجموعه اثراتی که توسعه گردشگری در محیط شهری از خود به جای می‌گذارد را کولا نتونیو^۱ و پوتر^۲ با تکمیل تحقیقات پیچ (Page, 1995) بیان نموده‌اند که در جدول ۱ آورده شده است. این تأثیرات در شش دسته اصلی از کاربری زمین گرفته تا الگوهای اجتماعی و فرهنگی برشمرده شده‌اند. لازم به ذکر است که این دسته‌بندی‌ها در شهرهای جوامع توسعه یافته و در حال توسعه یکسان نیستند، به‌عنوان نمونه، تأثیرات گردشگری بر روی زیرساخت‌های شهری در شهرهای در حال توسعه نسبت به کشورهای توسعه‌یافته که تراکم شهری معقول‌تری دارند، بیشتر است.

جدول ۱: تأثیرات منفی گردشگری بر روی محیط شهری

تأثیرات	زمینه
- از بین رفتن اراضی که برای کشاورزی مورد استفاده بوده است. - تبدیل زمین‌هایی با عملکردهای زیست محیطی با ارزش (مانند مرداب‌ها با درختان دریایی مانگرو و تالاب‌ها) به کاربری گردشگری - تلاش برای تغییر کاربری اراضی درون شهری و به دنبال آن افزایش کمبود برخی خدمات در شهر	کاربری زمین
- افزایش نواحی ساخته شده (افزایش ساخت و ساز) - طراحی نامناسب معماری ساختمان‌ها به دلیل سرعت در ساخت - رشد بیش از حد فصلی جمعیت	اثر قابل رؤیت
- افزایش استفاده از زیرساخت‌های شهری با تأسیسات و وسایل رفاهی و توسعه‌های ذیل و به دنبال آن ایجاد بحران در زمینه‌های زیر: • جاده‌ها • راه آهن • پارکینگ • شبکه برق • موجودی پسماندهای جامد • موجودی پسماندهای آبی • ذخیره آب.	زیرسازی‌ها
- تغییر کاربری زمین به فضاهای اقامتی، رشد توسعه هتل‌ها و مهمانخانه‌های شبانه روزی (پانسیون) - تغییر در بافت شهری از طریق مدیریت ترافیک سواره و پیاده در مکان‌های حضور گردشگران - تغییر در محیط ساخته شده منجر به مغایرت در کیفیت زمین‌های شهری مورد استفاده در نواحی گردشگری و مسکونی می‌شود.	شکل شهر
- آلودگی آب‌های سطحی و زیرزمینی - آلودگی هوا - تغییر کیفی فضاهای سبز در صورت توسعه امکانات گردشگری در آن‌ها	عوارض طبیعی
- افزایش جرم، فحشا و استفاده از مواد مخدر - مزاحمت‌های ایجاد شده توسط گردشگر برای ساکنین شهری - کاهش فضای قابل استفاده در خانوار در صورت خالی کردن اتاق‌ها برای فراهم سازی محل اقامت گردشگران - جابه‌جایی در فعالیت‌های محلی	الگوی فرهنگی و اجتماعی

(Colantonio & Potter, 2006)

هارسل درباره اثرات مثبت محیطی گردشگری در شهر موارد زیر را بیان می‌کند (Harsseel, 1994):

- توسعه زیرساخت‌ها
- افزایش آگاهی ساکنین نسبت به محیط طبیعی و فرهنگی و افزایش حامیان طبیعت و ترویج افکار دوستدار محیط زیست که در نهایت مانع آلودگی و زوال محیط می‌شود.
- تشویق اقدامات حفاظتی بر محور متقاعد کردن مسئولان دولتی و عمومی به اهمیت محیط طبیعی به منظور کسب درآمد از محل گردشگری و برانگیختن سرمایه‌گذاری در امور زیربنایی و مدیریت مؤثر نواحی حفاظت شده.

۳. بررسی یک تجربه جهانی - شهر هاوانا (کوبا)

هاوانا به‌عنوان شهر اصلی و پایتخت ملی کوبا، نقش برجسته‌ای در توسعه گردشگری دارد. در دهه ۱۹۹۰، هاوانا به دلیل داشتن میراث فرهنگی، ساحل‌های وسیع و تسهیلات و امکانات رفاهی گردشگری به عنوان یکی از مراکز مهم گردشگری کوبا مطرح شد (Colantonio & Potter, 2006).

از این رو که هدف این نوشتار، بررسی ادراک ساکنان از توسعه گردشگری است. بنابراین به اجمال به بررسی این شهر نمونه جهانی پرداخته می‌شود.

۳-۱-۳ ادراک ساکنان از اثرات گردشگری در هاوانا

۳-۱-۱-۱ ادراک ساکنان از اثرات اقتصادی گردشگری: براساس نتایجی که از تحقیقات انجام شده در موضوع گردشگری شهری در هاوانا استنتاج می‌شود، به صورت کلی اثر اقتصادی گردشگری مثبت بوده است. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد که ساکنان قطب‌های گردشگری هاوانا اثر اقتصادی مثبت گردشگری را بر کل شهر تأیید می‌کنند. نتایج نشان می‌دهد، نزدیک به ۷۰ درصد پاسخ‌دهندگان معتقد هستند که گردشگری دارای منافع اقتصادی است. همچنین نتایج حاکی از آن است که ۶۵ درصد مردم تمایل به اشتغال در بخش گردشگری دارند. دلایل پاسخ‌دهندگان در رابطه با این که چرا به کارکرد گردشگری علاقمند هستند، نشان می‌دهد، این دلایل تنها اقتصادی و یا مالی نیستند. در واقع کسانی که واکنش مثبت نشان دادند؛ بر شرایط کاری بهتر و احتمال تبادل فرهنگی با خارجی‌ها به عنوان دلایل اصلی اشاره کرده‌اند (Colantonio and Potter, 2006).

۳-۱-۱-۲ ادراک ساکنان از اثرات اجتماعی - فرهنگی گردشگری: گردشگری افزایش جرم و جنایت و فحشا را در جامعه میزبان به دنبال داشته است. بررسی ادراک ساکنان در هاوانا حاکی از آن است که بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان، اصلی‌ترین اثر منفی گردشگری را افزایش فحشا می‌دانند. پدیده دیگر منفی که از لحاظ اجتماعی مردم معتقدند توسط گردشگری در هاوانا به وجود آمده است، افزایش جرم و جنایت و فعالیت‌های غیر قانونی است.

علاوه بر آن نتایج بررسی انجام شده نشان می‌دهد، در سطح کلی‌تر از هر ۱۰ شهروند، ۹ نفر گردشگری را به‌عنوان مولد یک اثر مثبت در منطقه ارزیابی کرده‌اند که زمینه احیای محیط اجتماعی - فرهنگی را فراهم آورده است (Colantonio & Potter, 2006; Elinson, 1999).

۳-۱-۱-۳ ادراک ساکنان از اثرات محیطی گردشگری: در نظرخواهی جمعی برای ارزیابی پیشرفت صنعت گردشگری به عنوان عاملی اصلی در تجدید حیات محیط‌های شهری، تقریباً یک سوم پاسخ‌دهندگان معتقدند محله‌ها آن‌ها در اثر سیاست‌های توسعه مجدد گردشگری در دهه ۱۹۹۰، حیاتی دوباره یافته است. این مسأله در شرق هاوانا دارای قوت بیشتری بوده و بیش از ۵۰ درصد ساکنان با آن موافق بوده‌اند. علت اصلی این نتیجه می‌تواند، سرمایه‌گذاری اندک دولت در ایجاد امکانات زیربنایی برای این منطقه باشد (Colantonio & Potter, 2006).

ادراک ساکنان از اثرات گردشگری بر زیرساخت‌های شهری در زمینه آب‌رسانی، حمل و نقل و ترافیک، فاضلاب، برق و گاز نیز مورد توجه بوده است، که عموماً ادراک ساکنان، نشان دهنده کاهش کیفیت در زمینه زیرساخت‌ها نیست.

۴. تدوین چارچوب تحقیق و ارائه ساختار پرسشنامه

بررسی‌های انجام شده این موضوع را روشن نمود که توسعه گردشگری به همراه خود اثرات مثبت و منفی گسترده‌ای را در شهر مقصد ایجاد می‌کند و نکته دارای اهمیت در این شهر، وجود ارتباط ما بین اثرات مثبت و منفی با یکدیگر است؛ به طوری که در بسیاری موارد وجود یک اثر مثبت ایجاد کننده یک یا چند اثر منفی خواهد بود. جمع بندی اثرات مثبت و منفی که از منابعی نظری و تجارت جهانی حاصل گردیده به همراه نحوه ارتباط مثبت و منفی در قالب جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: ارتباط نقش و اثرات مثبت و منفی گردشگری در توسعه پایدار شهری

زمینه	نقش و اثر مثبت	نقش و اثر منفی
اجتماعی	- افزایش غرور، تقویت ارزش‌ها، سنن محلی و فرهنگ بومی	- آسیب دیدن به فرهنگ بومی در اثر برخوردهای مکرر با گردشگران با فرهنگ‌های متفاوت
	- افزایش تماس گردشگران با شهروندان و تقویت ارتباطات بین فرهنگی	- شیوع بیماری و بروز بیماری‌های جدید
	- سرزندگی و شادی عمومی در اثر حضور گسترده گردشگران	- افزایش جرم، جنایت و دزدی
	- ایجاد فرصت‌های بهتر کاری و اجتماعی که باعث کاهش نابرابری‌های اجتماعی و موجب حضور زنان در عرصه اجتماع می‌شود.	- افزایش فحشا و بی بند و باری
اجتماعی- فرهنگی	- رشد ارتباطات ساکنان با همسایه‌ها و سایر افراد شهر	- تضاد و تعارض بین اعضاء جامعه بحران در بنیاد خانواده
	- حفاظت و نگهداری بهتر از آثار فرهنگی و ابنیه تاریخی	- آسیب دیدن ابنیه و آثار تاریخی در اثر ازدیاد مراجعه
اجتماعی- اقتصادی	- احیاء هنرها و صنایع دستی محلی	- تولید زیاد صنایع دستی بدون کیفیت و تجاری شدن فرهنگ و صنایع دستی
اقتصادی	- ایجاد اشتغال و افزایش درآمد عمومی در سطح جامعه	- افزایش مشاغل کاذب و شغل دوم
	- ورود سرمایه‌ها و سرمایه‌گذاری‌های خارجی به شهر	- فصلی بودن گردشگری و عدم ثبات درآمدی
	- معرفی شهر به عنوان یک قطب گردشگری	- افزایش لوکس‌گرایی بین مردم و زیر فشار قرار گرفتن خانواده‌های فقیر
	- افزایش تعداد شاغل در امور مرتبط با گردشگری	- افزایش فاصله طبقاتی افراد دخیل در امور گردشگری با سایر مردم
	- توسعه گردشگری	- خروج درصد بالایی از منافع گردشگری به خارج
	- استفاده از اراضی بلااستفاده شهر در جهت توسعه گردشگری	- ایجاد تورم
	- توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تفریحی	- خارج از دسترس قرار گرفتن بسیاری از منافع گردشگری توسط مردم بومی
اقتصادی- محیطی	- رشد ساخت و ساز و نوسازی در سطح شهر	- رقابت غیر اخلاقی سازمان‌های دخیل در امر گردشگری
	- رشد ناموزن شهر	- کمبود نیرو در سایر ارگان‌های شهری
	- توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تفریحی	- هزینه‌های ناخواسته شامل انتقال سرمایه‌ها از بخش بهداشت، آموزش و... به بخش گردشگری
	- رشد ساخت و ساز و نوسازی در سطح شهر	- احتکار املاک و بورس بازی
محیطی	- توجه به پاکیزگی قطب‌های گردشگری	- افزایش قیمت ساختمان و مسکن
	- توسعه زیرساخت‌های شهری	- افزایش قیمت کالا و خدمات

بدین ترتیب با توجه به موارد بیان شده، و با تأکید بر مدل ارائه شده (شکل ۱)، چارچوب کلی به منظور دستیابی به توسعه گردشگری پایدار شهری می‌تواند در قالب موارد زیر مطرح شود. لذا توسعه گردشگری شهری باید به ارتقاء جامعه شاداب، محیط زیست‌پذیر، اقتصاد شایسته، برابری و عدالت، زیست‌پذیری شهر و پایداری اقتصاد شهر کمک می‌نماید. بنابراین توسعه گردشگری در شهر باید تقویت‌کننده موارد زیر باشد:

- بهبود نشاط و شادابی جامعه میزبان
- ایجاد اشتغال پایدار
- تقسیم عادلانه سود حاصل بین شهروندان شهر
- عدم تخریب و تهدید محیط زیست شهر
- برهم نزدن آرامش و امنیت شهر
- عدم تهدید فرهنگ و سنن ارزشمند شهر

با توجه به اصول کلی بیان شده که ماحصل مطالعات بخش مبانی نظری و بررسی تجارب جهانی است، در ادامه به بررسی اثرات ناشی از توسعه گردشگری در شهر سریع به عنوان نمونه موردی پرداخته می‌شود. بنابراین پرسش‌های کلی که در این نمونه مورد توجه قرار می‌گیرد، مطابق با ابعاد سه گانه توسعه پایدار شهر می‌باشد.

۵. تحلیل ادراک ساکنان شهر سریع از اثرات گردشگری شهری

۵-۱- حجم نمونه و روش جمع‌آوری داده‌ها

روش سنجش میزان ادراک ساکنین، پرسشگری و بهره‌مندی از ابزار پرسشنامه است. بدین منظور براساس مبانی نظری در رابطه با تأثیرات مثبت و منفی گردشگری و همچنین به استناد موارد مطرح شده در نمونه خارجی بررسی شده، پرسشنامه‌ای تنظیم شد. بدین منظور در ابتدا باید برآورد معینی از حجم نمونه که در تعیین میزان اطمینان و قابلیت تعمیم‌پذیری نتایج مؤثر است، صورت پذیرد. از آنجا که تعیین حجم نمونه و فاصله اطمینان پاسخ‌ها فرآیندی رفت و برگشتی هستند (به عبارتی با داشتن یکی می‌توان، عامل دیگر را به دست آورد)، در پژوهش حاضر با تعداد ۱۶۰ پرسشنامه، فاصله اطمینان پاسخ‌ها محاسبه شد. از رابطه زیر برای برآورد تعداد نمونه استفاده شده است.

$$n = \frac{2^2 * z_{\alpha/2} * \sigma^2}{spd^2}$$

که در آن سیگما انحراف معیار نمونه و spd کوچک‌ترین اختلاف بین یک زوج از میانگین‌ها است. در این پژوهش spd برابر ۰/۱۲ و واریانس برابر ۰/۳۰۲۵ در نظر گرفته شده است. لذا برای n=160 مقدار z

$$z^2_{\alpha/2} = \frac{160 * 0.0144}{4 * 0.3025} = 1.904 \Rightarrow z_{\alpha/2} = 1.38$$

در نتیجه مقدار سطح اطمینان برابر ۹۱/۴۶ درصد است.

پیش از توزیع پرسشنامه‌های اصلی، تعداد ۳۰ پرسشنامه به‌عنوان پیش‌آزمون و به‌صورت تصادفی میان ساکنین شهر توزیع شد. این امر از این رو مورد توجه قرار گرفت که میزان اعتبار و روایی پرسشنامه را فراهم کرده و زمینه‌ای برای محک زدن سؤالات را فراهم می‌نمود. در ادامه با انجام تحلیل اولیه بر روی داده‌های پیش‌آموده، پرسشنامه مورد بازبینی قرار گرفت و تعداد پرسش‌ها کاهش یافت.

با توجه به حجم نمونه و میزان تعداد پرسشنامه‌های پیش‌آزمون، ۱۳۰ پرسشنامه دیگر در شهر به صورت تصادفی بین ساکنین توزیع و تکمیل شد. این داده‌ها، پایه بررسی تحلیلی ارزیابی میزان ادراک ساکنین قرار گرفت. در عین حال پرسشنامه‌ها در دو بخش شهر توزیع شد. در بخش شمالی، حدود ۶۰ درصد از پرسشنامه‌ها (عرصه گردشگری) و بخش جنوبی حدود ۴۰ درصد از پرسشنامه‌ها (فاقد عرصه گردشگری) توزیع و تکمیل گردید. تفاوت تعداد در توزیع پرسشنامه براساس تفاوت جمعیتی این دو بخش بوده است. در ابتدا در یک بررسی کلی، به ارزیابی ادراک ساکنین از ابعاد مختلف توسعه گردشگری پایدار پرداخته می‌شود و در نهایت به بررسی تطبیقی ادراک ساکنین در بخش‌های مختلف شهر سریع پرداخته خواهد شد.

۵-۲- بررسی اثرات مثبت و منفی گردشگری در سریع از دیدگاه ساکنان

به طور خلاصه نتایج حاصل از پرسشنامه‌های توزیع شده در سطح شهر سریع در ارتباط با اثرات مثبت و منفی و همچنین درصد موافقت ساکنان با هر یک از اثرات در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: بررسی ارتباط اثرات مثبت و منفی گردشگری با یکدیگر (با ذکر درصد موافقت ساکنان کل شهر با هر یک از اثرها)

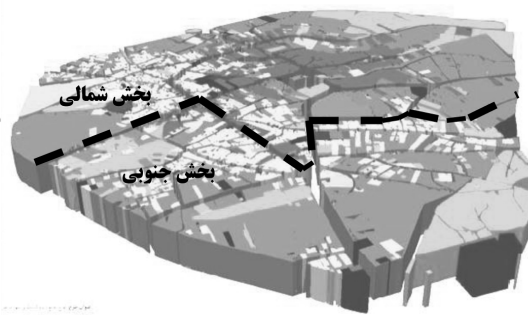
اثر منفی و درصد موافقت ساکنان با هر اثر	اثرات مثبت و درصد موافقت ساکنان با هر اثر
- آسیب پذیری فرهنگ بومی در اثر ارتباط با انواع فرهنگ‌های مختلف بیگانه (۵۱٪) - افزایش فاصله طبقاتی بین افراد شاغل در امور مرتبط با گردشگری با سایر افراد (۴۶٪) - آسیب رسیدن به آرامش خانواده‌ها (۶۱٪) - افزایش ناامنی و فحشا (۳۴٪) - افزایش قیمت کالا و خدمات (۳۷٪) - ترافیک (۸۱٪) - افزایش قیمت زمین و مسکن (۶۳٪) - مهاجرت به شهر و افزایش جمعیت ساکن (۸۸٪) - افزایش تولید زباله و آلودگی (۵۳٪)	- اشاعه فرهنگ بومی به سایر نقاط کشور (۸۸٪) - علاقه مندی ارتباط با گردشگران و بهبود وضعیت معاشرت مردم (۹۵٪) - اشتغال‌زایی (۸۶٪) - کمک به بهبود وضعیت اقتصادی خانواده‌ها (۸۱٪) - تمایل به جذب گردشگر بیشتر (۸۸٪) - پاکیزه نگه داشتن شهردر قطب‌های گردشگری (۶۳٪) - شادی و سرزندگی (۹۳٪) - بهبود کیفیت زندگی (۸۱٪) - بهبود امکانات زیرساختی (۷۴٪)

۳-۵- تحلیل ادراک ساکنان بخش‌های مختلف شهر از اثرات توسعه گردشگری

بررسی‌ها نشان می‌دهد، تفاوت معنی‌داری میان پاسخ‌های دریافتی از برخی سوالات کلیدی، بین افراد ساکن در محدوده قطب گردشگری شهر و افراد ساکن در بخش دیگر شهر دارد. بررسی نقشه شهر (شکل ۲) نشان می‌دهد که تمرکز کاربری‌های مرتبط با گردشگری بخش وسیعی از شهر را در محدوده شمالی خیابان‌های تختی، دانش و بعثت در برمی‌گیرد و در مقابل، تمرکز کاربری‌های مرتبط با گردشگری در بخش جنوبی محدوده مذکور کم رنگ بوده و شهر فرم سنتی خود را حفظ کرده است.

بررسی پاسخ‌ها نشان می‌دهد، ارزیابی ساکنین از تأثیر توسعه گردشگری در دو بخش متفاوت است، در جدول ۴ این بررسی به صورت تفصیلی آورده شده است. لازم به ذکر است که با توجه به پاسخ‌ها، تنها پرسش‌هایی در این جدول آورده شده است که میان پاسخ‌های پرسش شوندگان بخش‌های جنوبی و شمالی تفاوتی بالای ۲۵ درصد وجود داشته است. تفاوت‌های معنی‌دار پاسخ‌های دریافتی بین افراد دو بخش مختلف شهر حاکی از آن است که در اکثر موارد تأثیر گردشگری در دو بخش مورد نظر شهر از نظر مردم تفاوت قابل توجهی باهم دارد و در برخی موارد نیز این تفاوت بسیار مهم و قابل تأمل است.

شکل ۲: شهر سرعین

(Parsomash, 2009)

همانگونه که ملاحظه می‌شود افراد ساکن در بخش شمالی شهر که قطب اصلی گردشگری در آنجا وجود دارد، و اغلب در مشاغل مرتبط با گردشگری شاغلند، بهبود اقتصادی بیشتری را در زندگی خود تجربه کرده‌اند. این بهبود نسبی اقتصادی باعث شده که درصد کمی از آن‌ها موافق این موضوع باشند که سود حاصل از گردشگری عادلانه توزیع نشده است. در نمونه دیگر، پاسخ‌ها نشان می‌دهد که در مورد افزایش آلودگی محیطی، ۶۸ درصد افراد بخش جنوبی شهر با این موضوع موافق هستند. این در حالی است که هرچند در بخش شمالی شهر تعداد گردشگر بیشتر است و لذا آلودگی‌های ایجاد شده نیز به نسبت بیشتر از بخش جنوبی است، اما بی‌توجهی مقامات شهرداری باعث انباشت زباله در بخش جنوبی شهر شده است. در عین حال ۹۸ درصد مردم ساکن در بخش شمالی شهر وجود گردشگری را باعث بهبود کیفیت زندگی می‌دانند.

در حالی که ساکنان بخش جنوبی که کمتر در مشاغل مرتبط با گردشگری اشتغال دارند این موضوع را بسیار کمتر باور دارند. در مقابل مواردی مثل افزایش ترافیک و اعتقاد به تأثیرپذیری شهر از فرهنگ های بیگانه را مردم بخش شمالی، با درصد بالاتری تأیید کرده اند.

جدول ۴: نتایج پرسشنامه به تفکیک بخش های شهر (اختلاف بیشتر از ۲۵ درصد در پاسخ ها)

شماره ردیف	سوالات	کل شهر (درصد موافقان)	بخش شمالی شهر (درصد موافقان)	بخش جنوبی شهر (درصد موافقان)
1	آیا معتقدید که توسعه گردشگری به بهبود وضعیت اقتصادی خانواده شما کمک کرده است؟	۸۱/۴	۹۸/۶	۶۱/۰
4	آیا رشد گردشگری موجب توزیع نامناسب سود حاصل بین مردم شده و فاصله طبقات جامعه را افزایش داده است؟	۴۶/۵	۲۸/۶	۶۷/۸
7	آیا با حضور سرمایه ها و سرمایه گذاران خارجی (خارج از شهر و استان شما) در توسعه گردشگری شهرتان موافقید؟	۷۶/۷	۶۴/۳	۹۱/۵
9	آیا به اشتغال زایی در شهر سریع کمک کرده است؟	۸۶/۰	۹۸/۶	۷۱/۲
10	آیا به پاکیزگی شهر و مرتب نگه داشتن شهر کمکی کرده است؟	۶۲/۸	۸۵/۷	۳۵/۶
15	آیا رشد گردشگری باعث بهتر شدن ارتباطات شما با همسایگان و دیگر ساکنان شهر شده است؟	۵۸/۱	۷۷/۱	۳۵/۶
19	آیا حضور گردشگران از فرهنگ ها و قومیت های مختلف در شهر باعث می شود که فرهنگ آنان روی فرهنگ عمومی شهر شما تأثیر منفی بگذارد؟	۵۱/۲	۶۸/۶	۳۰/۵
20	آیا توسعه امکانات گردشگری در شهر موجب شده است که امکانات گذران اوقات فراغت شما (فضاهایی که اوقات فراغت خود را در آن می گذرانید) شما بهبود و افزایش یابد؟	۳۷/۲	۵۵/۷	۱۵/۳
21	آیا رشد گردشگری موجب افزایش ترافیک در شهر شده است؟	۸۱/۴	۹۲/۹	۶۷/۸
22	آیا رشد گردشگری باعث انباشت زباله و کثیفی شهر شده است؟	۵۲/۵	۴۱/۴	۶۷/۸
23	آیا در مجموع کیفیت زندگی را بهتر کرده است؟	۸۱/۴	۹۸/۶	۶۱/۰
24	آیا شلوغی شهر باعث آسیب رساندن به آرامش خانواده شما می شود؟	۶۰/۵	۹۷/۱	۱۶/۹
25	آیا تساوی بهتر بین زن و مرد در مشاغل و امکان حضور زنان در فعالیتهای شهر را موجب شده است؟	۵۳/۵	۷۲/۹	۳۰/۵

۶. جمع بندی

در بررسی های انجام شده مشخص شد که تصویر عمومی وضعیت شهر در رابطه با اثرات گردشگری به تنهایی نمی تواند ملاک ارزشیابی تأثیرات گردشگری در توسعه پایدار شهر باشد. بررسی نمونه سریع نشان داد که تضاد بین دیدگاه های مردم ساکن در بخش های مختلف شهر بیانگر این است که منافع گردشگری عادلانه در سطح شهر توزیع نشده است. برای مثال، توجه شهرداری به زیباسازی قطب های گردشگری، موجب عدم توجه به سایر نقاط شهر شده و چهره بخش های دیگر شهر به تدریج آلوده تر و زشت تر گردیده است. از سوی دیگر عدم کنترل و نظارت بر نحوه ساخت و ساز در شهر به خصوص اراضی بایر، نتیجه ای جز بورس بازی (با تأکید بر محدوده قطب های گردشگری) ندارد. به دنبال بورس بازی، افزایش قیمت زمین و مسکن و تسری یافتن آن حتی به نقاط غیر قطب گردشگری به وجود آمده است و تمامی این موارد باعث افزایش نتایج منفی توسعه گردشگری به خصوص در نقاط خارج از قطب گردشگری شهر شده است.

این در حالی است که اگر تصویر عمومی شهر را از نظرسنجی انجام شده در کل شهر طلب شود، نتیجه حاصله با واقعیت شهر فاصله معنی داری دارد. به عبارت دیگر ادراک ساکنان شهر میزبان از اثرات گردشگری، نقش مهمی در سنجش پایداری توسعه شهر دارد و همچنین براساس تصویر عمومی اقتصادی، اجتماعی، محیطی شهر، نمی توان ادراک ساکنان بخش های مختلف شهر را پیش بینی نمود.

1. Tourism
2. Tour
3. Ism
4. Consumerism
5. Gee
6. Mc Intryre
7. Lea
8. Colantonio
9. Potter

References:

- Colantonio, A., Potter, R. B. (2006). *Urban Tourism and development in the socialist state*. London: ashgate.
- Elinson, H. (1999). Cuba's jineteros: Youth culture and revolutionary. *Ideology cuba briefing paper series* (20), 1-36.
- Gartner, William. C. (1986). *The Tourism Development Principles, Processes and Policies*. London: Van Nostrand Reinhold.
- Gee, C. Y. (1994). Residents Attitudes Towards Tourism: a longitudinal study. *Spey Valley Scotland Tourism Management*, 15(4), 247-258.
- Gunn, C. A. (2002). *Tourism Planning: Concepts Basics, Cases*. New York and London: Routledge.
- Hall, C. M., Page, S. J. (1999). *The Geography of Tourism and Recreation*. London: Routledge.
- Hall, C.M., Page, S. J. (2001). *Tourism and Recreation*. London: Routledge.
- Hansen, M. (2002). Environmental Regulations of Transnational Corporations: Needs and Prospects. In P. Utting (ed.), *People, Power and the Environment*, (pp 32-41). New York: Un Researcher Institute for Social Development.
- Harssel, V. (1994). *Tourism an Exploration*. London: Printic.
- Heydari, R. (2008). *Principles of tourism*. Tehran: Samt.
- Holden, A. (2000). *Environment and Tourism*. London: Routledge.
- Inskeep, E. (1994). *National and Regional Tourism Development, Methodologies and Case Studies*. London: Routledge.
- ICLEI. (1999). Sustainable Tourism a Local Authority Perspective [Electronic version]. Retrieved July 21, 2007, from website: <http://www.iclei.org/la2/csd7-st.html>.
- Jafari, J. (2000). *Encyclopedia of Tourism*. London: Routledge.
- Kazemi, M. (2006). *Tourism Management*. Tehran, Samt
- King, B., Pizam, A., Milman, A. (1993). Social Impacts of Tourism. *Host Perceptions Annals of Tourism Research*, 17, 449-465.
- Lea, J. (1998). *Tourism and Development In The Third World*. London: Routledge.
- Masoumi, M. (2006). *The Nature of Tourism*. Tehran, Peyk Kousar
- Mc Intryre, George. (1993). *Sustainable Tourism Development : Guide for Local Planners*. Madrid: World Tourism Organization (WTO).
- Movahed, A. (2007). *Urban Tourism*, Ahvaz. Chamran University Press.
- Page, S. (1995). *Urban tourism*. London: Routledge.
- Papoli Yazdi, M. , Saqai, M. (2007). *Tourism (Nature & Concept)*. Tehran, Samt
- Parsomash, Consulting Engineers. (2009). *Sarein Master Plan*. Tehran. Ministry of Housing and Urban Development.
- Pearce, D. G. (2001). an Integrative Framework for Urban Tourism Research. *Annals of Tourism Research*(28), 41-49.
- Shahabian, P. (2008). Urban Tourism and Development. *Bon Journal*, 76, 30-35.
- Shahabian, P. (2004). Health and Sustainable Urban Development. *Shahrsaz Journal*, 3, 36-40.
- Tosum, C. (2001). Challenge of Sustainable Tourism Development in the Developing World. *Tourism Management*, 22, 289-303.
- WTO. (1995). *Concepts, Definition and Classifications for Tourism Statistics*. Madrid: World Tourism Organiza-

tion Press.

- WTO. (2001). *International Cultural Tourism Charter; Managing Tourism at Place of Heritage Significance*. Mexico: World Tourism Organization Press.

Archive of SID

